

GÜVENLİKTEN İŞ BİRLİĞİNE: TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU POLİTİKALARINDA DEĞİŞİM VE SÜREKLİLİK

Abu Talip AĞAOĞLUⁱ 

Öz

Bu çalışma, Soğuk Savaş sonrası dönemde Türk Dış Politikasının Ortadoğu bağlamında geçirdiği dönüşümü dört temel dönem altında incelemektedir. Bu dönemler, Soğuk Savaş sonrası, 11 Eylül saldırıları sonrası, Arap Baharı süreci ve Arap Baharı sonrası sorunlar olarak ele alınmıştır. Çalışma, bu dört dönemde Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinde yaşanan dönüşümde hangi faktörlerin etkili olduğunu ve bu hedeflere ulaşmak için kullanılan dış politika araçları ve stratejilerin uygulanmasıyla ortaya çıkan sonuçları analiz etmeyi amaçlamaktadır. Türkiye, Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik odaklı bir dış politika stratejisi benimsemiştir. 11 Eylül süreci ve sonrasında ise daha aktif bir iş birliğine dayanan, ekonomik ilişkileri ön plana çıkaran ve tarihi ve kültürel bağları vurgulayan bir strateji izlemiştir. Arap Baharı sürecinde, Türkiye daha müdahaleci ve değişimi destekleyen bir strateji benimsemiştir. Arap Baharı sonrası sorunlar dönemi, bu süreçte ortaya çıkan Ortadoğu merkezli sorunları çözmeye odaklanmış bir dönem olarak görülmüştür. Bu dönemde Türkiye’nin izlediği Ortadoğu politikalarında, uygulanan stratejilerde, kullanılan dış politika araçlarında, söylemlerinde ve yöntemlerinde niteliksel ve kapsamlı değişiklikler olduğu gözlemlenmiştir. Bu çalışma, Türkiye’nin Ortadoğu politikasında yaşanan çok yönlü ve çok boyutlu değişimi ortaya koymaktadır.

Anahtar Sözcükler Türk Dış Politikası, Ortadoğu, Türkiye, güvenlik, iş birliği

FROM SECURITY TO COOPERATION: CHANGE AND CONTINUITY IN TÜRKİYE’S MIDDLE EAST POLICIES

Abstract

This study examines the transformation of Turkish Foreign Policy in the context of the Middle East during the post-Cold War period, divided into four main phases: post-Cold War, post-9/11, the Arab Spring period, and the post-Arab Spring issues. The study aims to analyze the factors influencing the transformation of Türkiye-Middle East relations during these four periods and the outcomes that emerged from the application of foreign policy tools and strategies used to achieve the intended goals. In the post-Cold War era, Türkiye adopted a security-oriented foreign policy strategy in the Middle East. During and after the 9/11 period, Türkiye pursued a more active strategy based on cooperation, emphasizing economic collaboration and historical and cultural ties. During the Arab Spring, Türkiye adopted a more interventionist and change-supporting strategy. The post-Arab Spring period focused on addressing the Middle East-centered issues that emerged during the Arab Spring. Significant and comprehensive changes were observed in Türkiye’s Middle East policies, applied strategies, foreign policy tools, discourses, and methods during this period. This study highlights the multi-faceted and multi-dimensional transformation in Türkiye’s Middle East policy.

Keywords Turkish Foreign Policy, Middle East, Türkiye, security, cooperation

Çalışma ile ilgili Bilgilendirme Bu çalışma, Prof. Dr. Haluk Özdemir danışmanlığında, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı’nda hazırlanan “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Ortadoğu İlişkilerinde Dönüşüm: Mesafeli Duruş, Artan İlgi ve Sorunlar” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı Çalışma, araştırma ve yayın etiğinin gerektirdiği kurallar gözetilerek hazırlanmıştır. Etik kurul onayını gerektiren bir durum içermemektedir.

Finansal Destek ve Çıkar Beyanı Makalenin yazarı, herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder. Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluşun destek alınmamıştır.

GİRİŞ

Türkiye ile Ortadoğu tarihsel ve kültürel bağlar ile birbirine bağlıdır. Türkiye, Ortadoğu’ya uzunca bir süre hâkim olan Osmanlı Devleti’nin ardılı olarak kurulmuş bir devlettir. Türkiye’de halkın büyük çoğunluğunun Müslüman olması bölge ile sosyal ve kültürel bağlarının her zaman devam etmesini sağlamıştır. Türkiye, bölge ile olan sınırı nedeniyle Ortadoğu’da yaşanan gelişmelerden etkilenmiştir. Tüm bu etkenler, Ortadoğu’nun Türk Dış Politikasındaki ağırlığını

ⁱ Kırıkkale Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi, Kırıkkale/TÜRKİYE. ORCID: 0000-0001-5878-0626. E-posta: abutalipagaoglu@gmail.com
Gönderim (Submission): 16.05.2024. Kabul (Acceptance): 18.06.2024.

tartışmasız bir şekilde ortaya koymaktadır. Türkiye, Ortadoğu ile sahip olduğu sınır yönüyle ve tarihsel geçmişine rağmen Ortadoğu politikasını kendi istediği doğrultuda dizayn edememiştir. Türkiye'nin, kendi istediği tarafsız ve dengeli Ortadoğu politikasını inşa edememesin bazı temel nedenleri olmuştur. Türkiye-Ortadoğu, ilişkilerinin bozulmasına yol açan bu nedenleri şu şekilde açıklayabiliriz: Birincisi, tarihsel deneyimler, yani yöneticiler (Osmanlılar) ile yönetilenler (Araplar) arasındaki bağlantı biçimleri, ilişkileri renklendirmiştir. İkincisi, Atatürk'ün laiklik yönündeki reformları iki Müslüman halk arasında bir fark teşkil etmiş ve bazı Arap idarecileri tepkiselleştirmiştir (Aydın, 2004, s. 32).

Soğuk Savaş döneminde, Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik izlediği dış politika stratejisi Batı çıkarları ile uyumlu olmuştur. Türkiye'nin NATO'ya katılmasına yol açan Batı yönelimi, Türk-Arap ilişkileri üzerinde önemli bir etki yaratmıştır ve bu etki Türkiye'nin, Araplar tarafından Batı destekçisi olarak görülmesine yol açmıştır. Oysa Türkiye'nin yalnızca Batı'nın vekili olarak hareket ettiğini varsaymak haksızlıktır ve Türkiye'nin kendisini güvence altına almak için gerçekçi bir arzusu söz konusu olmuştur (Aydın, 2004, s. 33). Truman Doktrinine² kadar Türkiye tarafsız bir Ortadoğu politikası izlemiştir. Türkiye'nin, Ortadoğu politikası Amerika Birleşik Devletleri'nden (ABD) yardım almaya başlayınca değişmiştir. Türkiye, Truman Doktrinine kadar Ortadoğu-Batı dünyası arasındaki olaylarda ve İsrail-Filistin meselesinde Ortadoğu devletlerini destekleyen bir politika izlerken yardım görmeye başladıktan sonra ABD'nin etkisinde kalarak tutum değiştirmiştir (Yeşilbursa, 1999, s. 70). Türkiye, Truman Doktrini ile Ortadoğu'da meydana gelen olaylarda, Ortadoğu-Batı arasındaki dengeyi korumaya çalışan ve Ortadoğu'yu daha çok gözeten politikasını terk etmiştir.

Diğer taraftan, Türkiye, 1964'te Kıbrıs konusunda yalnız kaldığında Ortadoğu'ya yönelme gereksinimi ortaya çıkmıştır. Bu yönelmenin temel nedeni Kıbrıs konusunda yaşadığı yalnızlığı aşmak ve Rum tezlerine karşı Türk tezlerinin Ortadoğu devletlerince desteklenmesini sağlamak olmuştur. Türkiye, İncirlik üssünün kendi çıkarları dışında kullanılmayacağını belirtmiş, İslam Konferansı Örgütü'ne (İKÖ) temsilci göndermiş ve Filistin Kurtuluş Örgütü'nü (FKÖ) tanıyarak topraklarında büro açmasına izin vermiştir (Durmaz ve Gül, 2022, s. 397). Bu dönemde, Türkiye, Ortadoğu devletlerinin desteğini kazanmaya yönelik eylemlerde bulunmuştur. Ancak, Ortadoğu'ya yönelik politikadaki bu küçük değişiklikler Türkiye'nin Ortadoğu politikasında kalıcı değişiklikler olmamıştır. Türkiye Ortadoğu ilişkilerindeki soğukluk ve mesafeli duruş varlığını korumuştur. Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikası Batı ile olan bağlar üzerinden tanımlanmış, kendini tarihsel ve kültürel bağlarından soyutlamış, genellikle bölgedeki gelişmelere müdahil olmama ve ilgi duymama yönünde bir tutum benimsenmiştir (Örnek, 2022, ss. 68-69).

Soğuk Savaş sonrası dönemde ekonomi ve güvenlik Türkiye'nin Ortadoğu politikasında belirleyici iki faktör olmuştur. Körfez Savaşı sonrası Irak'taki istikrarsızlık beraberinde güvenlik sorununu getirmiştir. Bölücü terör örgütü PKK'dan kaynaklanan güvenlik sorunu bu dönemde Türkiye'nin Ortadoğu politikasında belirleyici unsur olmuştur. Soğuk Savaş döneminde, Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinde soğukluk söz konusuysen Soğuk Savaş sonrası dönemde Irak ve İran ile yapılan güvenlik anlaşmaları ile ilişkilerde yakınlaşma görülmüştür. Türkiye kademeli ama net bir şekilde Ortadoğu ile daha yakından ilgilenme sürecine girmiştir. Nitekim bu dönemde Irak ve İran Türkiye'nin önemli ticaret ortakları haline gelmiştir. Bölge içinde ticaretin ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla Türkiye, İran ve Pakistan arasında Ekonomik İş Birliği Teşkilatı (ECO) canlandırılmıştır. Türkiye ayrıca İKÖ üyeleri arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesini öngören bir dizi iş birliği anlaşmasının imzalanmasına öncülük etmiştir (Sinkaya, 2011, s. 87). Çoğunlukla tetikte olmakla birlikte

² Truman doktrini, ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı bir savunma gücü oluşturmak, kısaca bu devleti çevrelemektir (Sander, 2006, s. 72).

Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) de komşu ülkelere yönelik bu yeni açılımların ve Soğuk Savaş'ın gerginliklerini aşmanın pragmatik stratejik faydalarını teslim etmeye başlamıştır (Fuller, 2008, s. 102). Güvenlik anlaşmaları ve PKK ile mücadele olgusu, Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinde dönüşümü ortaya çıkarmıştır. Örneğin, PKK'ya karşı iş birliği anlaşmaları yapılmıştır. Türk Dış Politikasında, Ortadoğu'nun görünürlüğü artmıştır. Ortadoğu; güvenlik sorunları bağlamında, Türkiye'nin dış politikası bağlamında sorunlu bir dış politika alanı olmuştur. Güvenlik sorunlarının ağırlık kazanması ve bu sorunların daha ziyade Suriye ve Irak gibi Arap ülkelerinden kaynaklanması, Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmesini beraberinde getirmiştir (Şahin, 2010, s. 14). Türkiye-İsrail arasında yapılan silah anlaşmaları döneme rengini vermiştir.

ABD, 11 Eylül 2001 günü yaşanan terör olaylarından sonra Ortadoğu üzerinde baskısını arttırmıştır. ABD, Ortadoğu'yu terörizmle mücadelede ön cephe olarak görmüştür. Irak, Suriye ve İran'a baskı uygulamıştır. Türkiye, geçmiş dönemlerde izlediği Ortadoğu politikasını 2001 yılından sonra terk etmiştir. Türkiye'nin değişen Ortadoğu politikası iki anahtar nedenden dolaydır. Bu nedenler; 11 Eylül'ün etkisi ve onu takip eden Türkiye'nin sınırları dâhil, Müslüman dünyanın geniş bir bölümünde ABD'nin askeri ve yarı askeri girişimlerine yol açan küresel terörizmle mücadelesi ile ilgilidir. İkincisi ise 2002 Genel Seçimleri ve Türkiye'nin oldukça ılımlı İslamcı parti olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) iktidara gelişiyle ilgilidir (Fuller, 2008, s. 41). Türkiye, yaşadığı ekonomik krizi aşmak ve daha güvenli bir Ortadoğu'nun tesisi hususunda Ortadoğu ile ilişkilerinde karşılıklı çıkar bağlamında ilişki kurmuş ve bu ilişkilerini geliştirmiştir. Türkiye'nin Ortadoğu politikası daha aktif, pragmatik, sonuca odaklanan, iş birliğine önem veren, tüm taraflarla iletişim halinde olan ve bölgesel dinamiklerle uyumlu bir politika olmuştur. Türkiye'nin, Ortadoğu'ya yönelik politikası kademeli ve daha net şekilde güvenlik merkezli bir bakış açısından iş birliği odaklı ve karşılıklı eşitliğe dayalı bir yaklaşıma dönüşmüştür. 11 Eylül sonrası Türkiye'nin Ortadoğu politikası, dış politika araçları bakımından sert güç araçları yerine yumuşak güç araçlarına yönelmiştir. Ortadoğu ile ilişkilerde diplomasi, ekonomi, ticaret, eğitim, kültür vb. yumuşak güç araçları kullanılarak Türkiye'nin nüfuz kurma ve politik etki alanının genişlemesi sağlanmıştır.

Arap Baharı ile ise Ortadoğu'da değişim arayışı ortaya çıkmıştır. Arap Baharı süresince izlediği dış politikası önceki dönemlerle kıyaslandığında Türkiye'nin Ortadoğu'ya müdahale eden, değişimleri destekleyen bir pozisyon aldığı görülmüştür. Türkiye, Arap Baharının özellikle komşularla sıfır sorun politikasına olan olumsuz etkisi nedeniyle en başta kısa bir tereddüt geçirmekle birlikte, kısa süre içinde kesin olarak değişimden yana tavır almış ve elinden geldiğince bu değişimi fiilen desteklemiştir; çünkü bunu hedeflerine ulaşmak için çok önemli bir fırsat olarak değerlendirmiştir (Kurubaş, 2014, s. 469).

Türkiye, özellikle Suriye bağlamında önceki dönemde kullanılan yumuşak güç araçlarını terk etmiştir. Bunun yerine sert güç araçlarına yönelmiştir. Bu değişim radikal bir değişim olmuştur. Askeri güç kullanımı, Türk Dış Politikasında en belirgin araç olarak ön plana çıkmıştır. Türkiye'nin, Arap Baharı sonrası izlediği dış politika; Arap Baharı süresince Ortadoğu ile bozulan ilişkilerini tekrardan iyileştirme şeklinde ortaya çıkmıştır. Türkiye, Ortadoğu politikasını bu dönemde iki nokta üzerine inşa etmiştir. Bu iki nokta şu şekilde kategorize edilebilir: Ortadoğu devletleri ile Arap baharı süresince bozulan ilişkilerini düzeltme ve ise Irak'ta ve Suriye'de güçlenen PKK ve PYD unsurlarına karşı sert güç kullanıp güney sınırlarını güvenlik altına almak.

Bu gelişmelerden hareketle, bu çalışma, Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin Ortadoğu politikasının dönüştüğünü gösteren faktörleri, değişen dış politika araçlarını ve uygulamalarının yansımalarını, politik etkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmanın temel iddiası, Türkiye'nin Ortadoğu ile politik, ekonomik, ticari ve kültürel alanlardaki ilişkilerinin köklü ve radikal olarak değiştiğidir. Bu çalışma, Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinin Soğuk Savaş sonrası seyrini dört temel döneme ayrılarak analiz edecektir: Soğuk Savaş sonrası dönem, 11 Eylül

sonrası dönem, Arap Baharı süreci, Arap Baharı sonrası sorunlar. Bu şekilde konu ve dönem sınırlaması yapılmasının nedeni, Türkiye'nin Ortadoğu politikasının görünümünün bu dönemlerde kademeli ve belirgin şekilde değişmesidir.

SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU POLİTİKASI

Soğuk Savaş sonrası dönemde dünyada yaşanan güç boşluğu Ortadoğu'da da etkisini hissettirmişti. Irak, uluslararası sistemde beliren boşluk durumundan faydalanıp Kuveyt'i işgal etmişti. ABD öncülüğündeki devletler Irak'a müdahalede bulunmuştu.³ Körfez Savaşı, Türk Dış Politikasını Ortadoğu bağlamında iki şekilde olumsuz etkilemişti: Birincisi, Birleşmiş Milletler'in (BM) Irak'a koyduğu yeni ambargonun bir gereği olarak Türkiye'nin Irak'tan gelen petrol boru hattını kapatması ve bu ülkeyle yaptığı ticareti azaltması gerekiyordu ki bu, Türkiye ekonomisine yılda 1,2 milyar dolara mal oluyordu (Fuller, 2008, s. 92). İkincisi, savaş, Iraklı Kürt göçmenlerin kitleler halinde Irak dışına kaçmalarına yol açmış, ciddi bir insani krize dönüşen bu durum, Washington'ın uçuşa kapalı bir bölge olarak Kuzey Irak'ta korunmuş bir Kürt bölgesi oluşturmasına yaramıştı (Fuller, 2008, s. 92). Oluşturulan bu bölge ileride özerk bir Kürt yönetimi, hatta Kürt devletinin zaman içerisinde kurulmasına olanak sağlayan siyasi bir gelişme idi (Fuller, 2008, s. 92). Bu noktadan hareketle, Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası süreçte Ortadoğu politikasını belirleyen hususlardan biri güvenlik sorunu olmuştur. Bu bağlamda PKK'nın yarattığı güvenlik krizini aşmak için Türkiye, Irak'ın kuzeyinde söz sahibi olan ve Irak merkezi hükümetinin Kuzey Irak'taki otoritesini kaybetmesinden sonra daha bağımsız hareket etmeye başlayan Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) ve Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) ile ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir (Demiryol ve Pekşen, 2018, s. 134). Türkiye'nin, bu iki parti ile yaptığı görüşmelerde PKK'ya karşı iş birliği yapılması ve istihbarat sağlanması şeklinde talepleri olmuştur. PKK üzerindeki kontrolünü kaybetmeye başlayan Suriye için Irak'ta oluşacak olası bir Kürt devleti tehdit yarattığında Türkiye ile Suriye arasında genelde PKK'nın sona ermesine, özelde ise PKK kamplarının tasfiye edilmesine yönelik 1992 yılında güvenlik antlaşması imzalanmıştır (Eskioğlu, 2019, s. 75). İran ve Türkiye, 1993 yılında yasadışı sınır geçişlerini durdurmaya yönelik anlaşmalar imzalamış ve 1992-1995'te Kuzey Irak'ta bir Kürt devletinin kurulmasını önlemek için birlikte çalışmaya gayret göstermiştir (Noi, 2012, s. 21).

Körfez Savaşı sırasında müttefikler tarafından kullanılan komuta kontrol ve ateş sistemlerinin gelişmişlik düzeyi TSK'nın bu alandaki eksikliğini gözler önüne sermiştir ve bu durum TSK'nın kendini geliştirmesine vesile olmuştur (Özcan, 2005, s. 59). Bu rasyonel tespit, Türkiye'yi İsrail ile askeri iş birliği anlaşmaları yapmaya yöneltmiştir. Türkiye'nin ordusunu modernize etme çabaları; Türkiye'yi, İsrail ile askeri iş birliği anlaşmaları yapmaya yöneltmiştir. İlk ve temel anlaşmalar 1996'daki Askeri Eğitim İş Birliği Anlaşması ile Savunma Sanayisi İş Birliği Anlaşması olmuştur (Uzer, 2011, s. 148). Bu iki anlaşmaya dayanarak Türkiye 2000 yılına kadar toplamda 11 tane anlaşma imzalamıştır (Uzer, 2011, ss. 138-168).

Türkiye'nin, İsrail ile yaptığı bu anlaşmalar Ortadoğu ve Arap dünyasında hayal kırıklığına yol açmıştır. Arap kamuoyunda oluşan en önemli algı, Türkiye'nin İsrail ile, Irak ve Suriye'yi kuşattığı fikrinin ağırlık kazanmasıydı. İsrail'in 1996 yılında yaptığı eğitim uçuşu ile ilgili bilgi almak amacıyla Ankara'ya gelen Mısır Dışişleri Bakanı Amr Musa, Türk-İsrail askeri anlaşmasının sadece bir eğitim anlaşması olduğu ve saldırgan bir amaç taşımadığı konusunda tatmin olmadığını açıklamıştı (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2001, s. 576). Suriye, yapılan bu askeri anlaşmaları kullanarak Arap dünyasının desteğini kazanmıştır. Suriye resmi yayın organı *Al-Baath*, 1997 tarihli Türkiye-İsrail iş birliğini değerlendirirken şu ifadeleri kullanıyordu: "İlan

³ 17 Ocak 1991 tarihinde Suudi Arabistan'dan havalanan ABD ve İngiliz uçakları Irak'ı bombalamaya başlamıştır (Önal ve Özdağ, 2016, s. 61).

edilmemiş bu ittifak, Barış Sürecini bertaraf etme amacının ötesinde, Araplar ve onların yasal hakları pahasına da olsa yeni amaçlar elde etmeyi amaçlamıştır” (Aktaran: Erhan ve Kürkçüoğlu, 2001, s. 576). O dönemde, bu ilişkiler Mısır, Suriye ve Irak Cumhurbaşkanları tarafından eleştirmiş ve Arap dünyasına karşı bir ittifak oluşturulduğu iddia edilmişti (Uzer, 2011, s. 148). İsrail ile yapılan silah anlaşmaları, Türkiye, İran ve Suriye arasında Körfez Savaşı sonrası Kuzey Irak'taki *de facto* yapılanmalara karşı birlikte hareket etme konusunda ortaya konulan uyumu bozmuştur. Türkiye'nin Ortadoğu politikası, Soğuk Savaş sonrası dönemde PKK'ya karşı mücadele ve İsrail ile yapılan askeri anlaşmaların gölgesinde şekillenmiştir.

Bu çerçevede, Türkiye, Ortadoğu ile bozulan siyasi ilişkilerini düzeltme ve yeni ticari ortaklıklar kurma amacıyla iş birliği arayışına yönelmiştir. Bu doğrultuda, 1996 yılında Erbakan hükümetinin başlattığı Ortadoğu turu Türkiye'nin istediği sonuçları elde etmeden uzaktı. Çünkü bu tur, bölge devletleri ile PKK'ya karşı güvenlik anlaşmaları ve Ortadoğu ile ticari ortaklıkların yapılması amacını taşımaktaydı. Erbakan'ın Ortadoğu turu sonucunda, Mısır ve Libya'da Türkiye'nin istediği gibi herhangi bir kayda değer anlaşma olmamıştı. Mısır'da Hüsnü Mübarek'in, ülkede irticai faaliyetler gösteren Müslüman Kardeşler (İhvan) örgütünün lider kadrosuyla yakın ilişkileri nedeniyle Erbakan'a randevu vermeyi geciktirmesinden dolayı sorun ortaya çıkmıştı (Ortay, 2022, s. 81). Ayrıca Libya lideri Muhammed Kaddafi'nin Erbakan'ın da dâhil olduğu Türk temsilcilerinin önünde Kürtlere bağımsızlık verilmesi gerektiğini ima eden konuşması ve modern Türkiye ve Kemalistlerin Ortadoğu politikalarını eleştirmesi yüzünden olumsuzlukla sonuçlanmıştı (Özgür, 2020, s. 61). Bu olumsuz gelişmelere rağmen Türkiye, Ortadoğu'ya katkı sunmaya çalışmıştır. Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrasında Ortadoğu politikasında yakınlaşmayı ve ilişkilerde dönüşümü gösteren önemli konulardan biri İran-İrak ve Irak-Kuveyt sınırında bulunan ve BM bünyesinde faaliyet gösteren gözlem noktalarına askeri katkı sağlamış olmasıdır.

11 Eylül Sonrası Türkiye'nin Değişen Ortadoğu Politikası

11 Eylül 2001'de el-Kaide tarafından gerçekleştirilen ve New York'taki Dünya Ticaret Merkezi ile Washington'daki Pentagon'a düzenlenen saldırılar, ABD'nin dış politikasında köklü değişikliklere yol açmıştır. Bu saldırıların ardından, George W. Bush yönetimi, önleyici savaş doktrinini benimseyerek terörle mücadelede daha agresif ve tek taraflı bir yaklaşım sergilemiştir. Bu yeni politika, ABD'nin ulusal güvenliğine yönelik tehditlere karşı önceden askeri müdahaleleri meşru kılmıştır. Özellikle Afganistan ve Irak'a yönelik askeri operasyonlar, ABD'nin küresel siyasetteki etkisini artırma çabası olarak değerlendirilmiştir. Bush yönetimi, küresel terörizme karşı savaş ilan ederek, dünya genelinde ABD'ye ya destek verilmesini ya da karşı çıkılmasını gerektiren bir kutuplaşma yaratmıştır. Bu yeni dış politika yaklaşımı, ABD'nin küresel egemenliğini pekiştirmeyi ve uluslararası hukuk normlarını kendi çıkarları doğrultusunda esnetmeyi hedeflemiştir (Bilensoy, 2018, s. 60).

Bu süreçte, ABD ve bazı müttefikleri, Irak'ın terörist üreten bir fabrika olduğu iddiasında bulunmuştur. Bu iddialar, Irak'ta nükleer silah olduğu argümanı ile desteklenmeye çalışılmıştır. ABD yönetimine göre Irak, modern Ortadoğu'nun inşasının önünde bir engel olarak görülmüştü. Bu engelin ortadan kaldırması süreci ABD'nin 2003'te Irak'ı işgal etmesiyle başlayacaktı. Yönetimin söylemi, Irak'taki rejim değişikliği ile Ortadoğu'daki değişim arasında doğrudan bir bağlantı kurmuştur: Irak demokrasisi başarılı olacak ve bu başarı Şam'dan Tahran'a özgürlüğün her ulusun geleceği olabileceği mesajını gönderecekti (Stewart, 2005, s. 409).

Diğer taraftan, o dönemde Türkiye'de işbaşında bulunan 57. Hükümet, ABD'ye Afganistan'ın radikal unsurlardan temizlenmesi noktasında destek vermiş olmasına karşın, Irak'ı işgal planına kararlılıkla karşı çıkmıştır. Dönemin başbakanı Bülent Ecevit, Amerikan çıkarlarına ters düşen politikaları nedeniyle ABD yönetiminin kendisinden hoşnut olmadığını belirtmiş ve ABD'nin

Irak'taki amaçlarını yeni bir emperyalizm dalgası olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda, ABD'nin "Kürt kartı" oynayarak Kuzey Irak'ta fiili bir Kürt devleti kurmayı hedeflediğini ve Türkiye'nin ulusal birliğini tehdit ettiğini savunmuştur. Ayrıca, ABD'nin Türkiye'ye karşı ikili oynadığını ve Türk ulusunun onurunu zedelediğini dile getirmiştir. Ecevit, ABD'nin Türkiye'ye düşmanca bir tutum sergilediğini ve bu nedenle Türkiye'nin ABD'ye güvenemeyeceğini ifade etmiştir (Konuralp, 2013, s. 200). Bununla birlikte, 2002 yılı sonundaki erken seçim neticesinde ABD'nin planına yeşil ışık yakan bir hükümetin kurulması ile yeni bir dönem başlamış, ancak bu plana yönelik Irak tezkeresinin hükümetin çabasına karşın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden (TBMM) geçmemesi, bölgedeki askeri stratejilerin yeniden gözden geçirilmesiyle sonuçlanmıştır. Ayrıca, Irak işgaliyle birlikte ABD'nin "özgürlük" öngörüsünün tersine Irak'ta istikrarsızlık ve etnik çatışma hat safhaya ulaşmıştır (Shakor, 2020).

Irak işgali sonrası dönemde Türkiye'nin yeni bir Ortadoğu politikası oluşturduğu da görülmektedir. Bu yeni politika, Türkiye'nin bölgede yükselen bir güç olarak ortaya konulması ve bu çerçevede merkez ülke rolünün sağlamaştırılmasıdır. Bu rol, arabuluculuk rolleri, İKÖ, yumuşak güç, askeri ilişkiler vb. çeşitli araçlarla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. AKP döneminde Türk Dış Politikası bir program değişikliğinden geçmiştir. Türkiye hedeflerine askeri güç yerine diplomatik müzakere yoluyla ulaşmış, yumuşak güç varlıklarına odaklanmış, angajman ve ekonomik karşılıklı bağımlılığı vurgulamış ve arabuluculuk rollerini desteklemiştir (Altunışık ve Martin, 2011, s. 571). Böylece, Türkiye'nin bölgedeki dış politika hedeflerine ulaşmada farklı araçlar kullanmaya başladığı açıkça görülmüştür. Bu, 1990'lı yılların büyük bölümünde yüksek düzeyde güvenleleştirilmiş ve çoğunlukla ittifakların dengelenmesi, askeri ilişkiler, askeri tehditler ve müdahalelerin dengelenmesi gibi araçların kullanıldığı Türk Dış Politikasıyla önemli bir tezat oluşturmaktaydı (Altunışık ve Martin, 2011, s. 571). Bu bağlamda, sosyokültürel, politik, ekonomik ve ticari yaklaşımlarda dönüşümler meydana gelmiştir.

Sosyokültürel Yaklaşımda Dönüşüm

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye ve Ortadoğu devletleri farklı politikalar üzerinde konumlanmıştı. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Türk vatandaşlığı kimliği üzerine inşa ettiği ulus-devlet sistemini sağlamaştırmaya çalışırken Ortadoğu devletleri İngiltere ve Fransa hegemonyasına karşı bir bağımsızlık mücadelesine girişmişti.

Osmanlı-Türk modernleşmesi sürecinin doğal bir sonucu olarak ve özellikle de Cumhuriyet'le Türkiye Ortadoğu'dan kültürel zeminde ayrılmıştır. İslam, Arapça ve Arap kültürü ile ilgili alanlarda yapılan çalışmalarda azalma ortaya çıkmıştı. Bu noktadan hareketle ilişkilerde dönüşümün ilk belirtileri eğitim ve akademik camiada kendini göstermiştir. Arapça okullarda okutulmaya başlatılmış ve birçok üniversitede, var olan ilahiyat fakültelerine ek olarak "İslami İlimler Fakültesi" adı altında birimler kurulmuştur. Kültürel değişim, Arap öğrenci ve akademisyenlerin Türkiye'de eğitime kabulleri ve Türk akademisyenlerin Arap akademilerine karşılıklı kabulleri ile gerçekleşmiştir.

Geçmişte, Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinde siyasi açıdan bir soğukluk söz konusu olmuştur. Türk devlet adamlarına göre Ortadoğu geri kalmıştı ve modernleşme adına Ortadoğu'dan alınacak bir şey yoktur (Fuller, 2008, ss. 74-76). Türkiye'nin bu politik yaklaşımının altında yatan temel sebeplerden biri, bazı İslamcı rejimleri kendi laik sistemine tehdit olarak görmesi yatmaktadır. Türkiye laik sistemi tehdit eden oluşumlara karşı olmuştur. Örneğin, İKÖ Antlaşması imzaya açıldığında Türkiye imzalama konusunda oldukça direnmiştir (Özkan, 2022, s. 249). Ortadoğu devletlerinde genellikle şeriat uygulamaları söz konusudur. Bu noktada, "Türk modeli" ön plana çıkmaktadır. Türkiye, Ortadoğu halklarına, Müslüman dünyasına ve Araplara kendi sistemini sunmuştur. Türkiye, Müslüman toplumla ve laik devlet yönetimini kendi içinde

birleştiren bir sisteme sahip olduğu argümanını ön plana çıkarmıştır. Türkiye, Ortadoğu halklarına; Arap baharı süresince “Müslüman ve laik bir ülke” söylemi ile kendi sistemini önerme yoluna gitmiştir. Örneğin, dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, İhvan yönetimindeki Mısır'ı ziyaretinde laikliğin din karşıtlığı olmadığını anlatarak Türk sistemini tavsiye etmiştir (Bloomberg HT, 2011). Türkiye için bu değişim çarpıcı ve tartışmasız bir zihinsel dönüşümün işareti olmuştur.

Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinde yaşanan sıkıntıların nedenlerinden biri de Türk ve Arap milliyetçilerin etnik kimlik vurgulamaları olmuştur. Örneğin, Araplar, Arap milliyetçiliğini öne çıkarırken Türkler de Türk milliyetçiliğini ön plana çıkarmışlardır. Bu durum ilişkilerin bozulmasına, ilişkilerde soğukluk ve mesafe oluşmasına neden olmuştur. Örneğin, Suriye'deki Arap milliyetçisi Baas Partisi'nin uygulamaları ve temel ilkeleri yüzünden Türkiye ve Suriye birbirinden uzaklaşmıştır (İnce, 2017, s. 277). Bu bağlamda Türkiye-Ortadoğu ilişkileri 1920'den 2003'e kadar kimlik, laiklik, modernleşme ve güvenlik gibi anahtar yapılar çerçevesinde şekillenmiş; artık Türkiye geçmişten beri bağları olan Ortadoğu ile çok boyutlu ilişkiler kurmaya başlamıştır. Türkiye-Ortadoğu ilişkileri çok boyutlu ve çok yönlü olarak gelişmiştir. Türkiye birçok aktörle aynı anda konuşmaya gayret göstermiştir. 11 Eylül sonrası Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinde en belirgin özellik Türkiye'nin dini ve siyasi gruplar dâhil Ortadoğu'daki devletlerini yönetim kademelerindekilerle pozitif yönlü ilişki kurmuş olmasıdır. Türklerce kurulmuş olan Avrasya İslam Konseyi aracılığıyla, bölgedeki Sünni ve Şii cemaatler arasındaki çatışmaların sona ermesi konusunda aracılık etmek amacıyla Mart 2003'te Irak'a barış ziyareti düzenlemesi buna örnek verilebilir (Fuller, 2008, s. 141).

Politik Yaklaşımda Değişiklik

ABD'nin 2003'te Irak'a müdahale etmesi Ortadoğu'da devlet-altı ve devlet-dışı denilen aktörlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. 11 Eylül sonrası ABD müdahaleciliği ve Arap Baharının yarattığı iklim, bugün Ortadoğu'da daha yüksek sesle tartışılmaya başlanan mezhepsel ve etnik kimlik savaşlarına zemin teşkil etmiştir (Özşahin, 2019, s. 19). Dolayısıyla, bugün Ortadoğu'da yaşanan gelişmeler 11 Eylül saldırılarından bağımsız değerlendirilemez. Özellikle, Irak'ın mezhepsel temelde bölünmesine yol açan etkiler, bölgeyi olumsuz etkilemiştir.

TBMM'nin 1 Mart 2003'te ABD askerlerinin Türk topraklarını kullanarak Irak'a askeri müdahale izni veren “1 Mart Tezkeresi”ni reddetmesi Türkiye'nin, yeni Ortadoğu politikasının nasıl olacağını şekillendirmiştir. Tezkerenin reddedilmesiyle o zamana değin sürdürdüğü “Batı ile uyumlu” dış politika stratejisi sona ermiştir. Sonrasında Türkiye, ABD'nin Irak'a ilişkin beklentilerinden bir müddet soyutlanmıştır. Bu soyutlanma Türkiye'yi Ortadoğu'da yeni arayışlara yöneltmiştir. Bu yönelimle, Türkiye, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması için bölgedeki ülkeler ile Irak'ın geleceğine dair bir takım iş birliği toplantıları düzenlemiştir (Gürbüz, 2024, s. 139). Irak işgali sonrası ABD'nin “şer eksenini” olarak Suriye'yi hedefe koyması ve 2003 yılından itibaren Suriye'ye uyguladığı ambargoyu genişletme kararı da Suriye'yi Türkiye'ye yakınlaştırmıştır. Türkiye de bölgede artan İran nüfuzunu sınırlamak için Suriye'yle yakınlaşma politikası izlemeye başlamıştır (Ekşi, 2018, s. 83). Türkiye'nin bu proaktif politikasının amacı, bölge ülkeleri ile arasındaki sorunlara çözüm bulmak olmuştur.

Türkiye'nin, 11 Eylül sonrası dış politika stratejisinin değiştiğini gösteren önemli göstergelerden biri de Ortadoğu bağlamında aktif çaba harcadığı arabuluculuk rolleri olmuştur. Arabuluculuk rolü, Türkiye Ortadoğu ilişkilerinin retoriğinin değiştiğini göstermektedir. Türkiye'nin Ortadoğu politikası uzunca bir süre bölgenin sorunlarına bulaşmama şeklinde olmuştur. Türkiye'nin aktif çaba harcadığı arabuluculuk girişimleri şu şekilde sıralanabilir: İsrail-Suriye, İsrail-Filistin, el-Fetih-Hamas, Pakistan-Afganistan, Suriye-Irak arasında arabuluculuk rolünde bulunmak, Irak'taki seçimlerde Sünni grupları seçimlere dâhil etmek,

Irak'ın istikrarına katkı sağlamak, İran ve Batı arasında "kolaylaştırıcı" bir rol oynamaya çalışmak ve Gazze'deki ablukayı kaldırmak (Yetim ve Kalaycı, 2011, s. 87).

Türkiye'nin Ortadoğu politikasındaki değişikliği gösteren gelişmelerden biri de ilişkilerde artan yoğunluk olmuştur. Türkiye Ortadoğu devletleri ile akademik, sosyal ve kültürel platformlarda bilgi alışverişinde bulunmuşlardır. Örneğin, Haziran 2005'te Beyrut'ta yapılan bir Arap Ekonomik Forumu'nda Arap ülkeleriyle yakın bağlar kurulması ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi çağrısında bulunulmuştur (Fuller, 2008, s. 139). Aynı şekilde, Türkiye, Arap Birliği'nde de gözlemci olarak yer almış ve 2007 yılından itibaren bu teşkilatla birlikte Türk-Arap İş Birliği Forumu düzenlenmiştir (Gürbüz, 2024, s. 139). Türkiye, 2009 yılında bölgede Suriye ve Irak ile Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseylerini kurmuştur (Sinkaya, 2011, s. 93). Bu çerçevede, Türkiye ve Ortadoğu devletleri arasında çok sayıda iş birliği anlaşması imzalanmıştır. Mısır'ın öncülüğünde oluşturulan ve Mısır, Türkiye, İran ve Suudi Arabistan'ı bir araya getirmeyi amaçlayan Suriye Dörtlü Temas Grubu, Türkiye tarafından tam destek görmüştür. Dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu, 17 Eylül 2012'de Temas Grubunun Kahire'de gerçekleşen ilk resmî toplantısında, Türkiye ve Mısır'ın Suriye perspektiflerinin yüzde yüz aynı olduğunu belirterek, "Mısır ile iş birliği içinde diğer devletlerin katılımıyla yeni bir Ortadoğu inşa edeceğiz" ifadelerini kullanmıştır (Yeşilyurt, 2020, s. 349).

Komşularla ilişkilerde sıfır sorun, Türkiye'nin bütün komşularıyla normal ilişkiler içine girmesi, onlarla sorunlarını çözerek etrafında bir güvenlik çemberi ve "stratejik derinlik" oluşturması ve kendi bölgesinde güven içinde bir ülke olarak dış politikada daha rahat hareket etmesi öngörülmüştür (Uslu, 2010, s. 149). Bölgeyle sahip olunan tarihsel, kültürel ve sosyal bağlar harekete geçirildiğinde önceden yük olarak görülen bölge ülkeleriyle ilişkilerin stratejik üstünlük ve artı değer haline gelebileceği savunulmuştur (Uslu, 2010, s. 149). Bu çerçevede Türkiye ile Komşuları arasında güvenlik ve terör konularında iş birliğini ön plana çıkaran anlaşmalar yapılmıştır. Türkiye ve İran arasında güvenlik ve terör konusunda iş birliği içeren mutabakat anlaşması imzalanmıştır. Türkiye ve İran'ın PKK/PEJAK'ı mağlup etme konusunda ortak çıkarları söz konusu olmuştur: Şubat 2008'de "güvenlik iş birliği" konulu bir mutabakat anlaşması imzalanmıştır ve Türk Genelkurmay Başkanı iki ülkenin istihbarat paylaştığını ve PKK'ya karşı askeri operasyonları koordine ettiğini bildirmiştir (Hale, 2009, s. 154).

Türkiye Ortadoğu ilişkilerinin dönüşümün gösteren önemli gelişmelerden bir diğeri de Türkiye'nin İKÖ çerçevesinde yürüttüğü dış politika stratejisi olmuştur. Türkiye, İKÖ toplantılarına ev sahipliği yapmıştır ve İKÖ Başkanlığı seçiminde aktif olmuştur. Bu gelişmeler Türk Dış Politikasının Ortadoğu bağlamında şu açıdan önemlidir: İKÖ artık Türk Dış Politikası bağlamında Ortadoğu'ya müdahale aracı olmuştur. Türkiye'nin talebi doğrultusunda İKÖ'nün başkanın kim olacağına dair ilk defa açık seçim yoluyla karar verilmiştir. Türkiye'nin bu pozisyonu elde etmeyi ve Müslüman dünya siyasetindeki rolünü güçlendirmeyi aktif olarak istemiştir ve İKÖ içinde şeffaf bir demokratik süreci tesis etmiştir. Çarpıcı bir örnek olarak, Arap Birliği'nin, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğini desteklemesi ve bu alanda lobi çalışması yapılabilir.

Ayrıca, Türkiye, Ortadoğu'da askeri üsler inşa etmiş ve Ortadoğu'nun sıkıntılı bölgelerine asker göndermiştir. Böylece, Türkiye-Ortadoğu ilişkileri askeri politika alanında da değişim geçirmiştir. Bu tespit, Türkiye'nin Ortadoğu'da sorunlara ve çatışmalara müdahil olduğunu göstermektedir. Türkiye, 30 Eylül 2017'de Somali'nin başkenti Mogadişu'da büyük bir askeri eğitim tesisinin resmî açılışını yapmıştır (Rossiter ve Cannon, 2019, s. 167). Türk basını ve uluslararası medya, tesisi Türkiye'nin en büyük dış askeri "üssü" olarak tanımlamıştır (Rossiter ve Cannon 2019, s. 167). Bazı gözlemcilere göre, Katar'da üs kurulması ve Suriye'ye askeri müdahale sonrasında tesisin açılması, Türk Dış Politikasında daha güçlü bir dönüşümün kanıtı olmuştur (Rossiter ve Cannon 2019, s. 167). Türkiye çevresinde yaşanan değişime sessiz

kalmayarak Ortadoğu'nun sıkıntılı bölgelerinden biri olan Lübnan'a da asker göndermiştir (İnat, 2006, s. 45).

Ekonomi ve Ticaret İlişkisinde Değişim

Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinde yaşanan politik yakınlaşma, ekonomi ve ticari alanda da etkisini göstermiştir. Türkiye'nin Ortadoğu ile olan ekonomi ve ticari ilişkilerinin 2000'lerin başından itibaren sistemli ve önceki dönemlerle kıyaslandığında daha düzenli olduğu görülmüştür. Türkiye'nin Ortadoğu'ya yaptığı ihracat, 1990 ve 2004 yılları arasında neredeyse beş kat artarak, 1,5 milyar dolardan 7,2 milyar dolara yükselmiş olup Türkiye'nin toplam ihracatı içinde %11,5'lik paya sahip olmuştur (Fuller, 2008, s. 162). Türkiye, ekonomi ve ticari iş birliği kapsamında bölge ülkeleri ile ayrı ayrı ekonomi ve ticaret anlaşmaları imzalamıştır. Tunus ile 2005'te, Fas ile 2006'da, Mısır ile 2007'de imzalanan serbest ticaret anlaşmaları örnektir (Uysal, 2020, s. 149). Türkiye'nin geçmişte Ortadoğu ile olan ticareti sınır komşuları ile sınırlı kalmışken 11 Eylül sonrası dönemde ise Körfez ülkeleri ve Kuzey Afrika ülkeleri ile ticari bağlar kurulmuştur. Türkiye'nin Ortadoğu'daki ticari ilişkilerindeki bu dönüşüm daha büyük bir ticari alanın oluşması ile sonuçlanmıştır.

Türkiye'nin, son dönemdeki dış politika girişimlerinde, komşularıyla ilişkilerini daha da kurumsallaştırmak için ekonomik fırsatlardan ve karşılıklı bağımlılıktan yararlanmak amacıyla işlevselci çerçeveyi izlediği ifade edilmiştir (Kutlay, 2011, s. 70). Genellikle ticaretin önündeki engellerin kaldırılması, doğrudan yatırımların teşvik edilmesi, enerji iş birliği ve karşılıklı vize muafiyetinin sağlanmasını hedeflemiştir. Türkiye daha önceki vize rejimlerini terk ederek Irak, Lübnan ve Ürdün ile serbest ticaret anlaşmaları imzalamış, ayrıca daha fazla stratejik iş birliği yüksek konseyleri kurmuştur ve ekonomik bağlantıların kurumsallaşması için, "resmi ticari irtibat büroları, ticaret odaları ve ticaret birlikleri" aracılığıyla daha da desteklenmiştir (Kutlay, 2011, s. 81). Sonuç olarak hem bölge içi ticaret hem de Türkiye'nin bölgeye ihracatı önemli ölçüde artmıştır. Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinde bu dönemde ekonomi ilişkilerindeki sürekliliğin hâkim olduğunu söylemek gerekir.

Arap Baharı Süreci

Arap Baharı, Ortadoğu devletlerinde var olan politik ve ekonomik sıkıntıların yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Arap Baharı süresince, Arap halkları kendilerini yöneten idarecilere taleplerini iletmek istemişlerdi. Bu talepler; gelir dağılımında adalet, siyasi haklarda eşitlik ve sosyal durumlarının iyileştirilmesi şeklinde ortaya konulmuştu. Bunların ortaya konuluş biçimi, Tunus, Libya ve Suriye gibi ülkelerde şiddet içeren bir boyuta ulaşmıştı.

Türkiye ise, 2000'li yılların başında Ortadoğu ile yeni oluşturduğu proaktif dış politikasının, sekteye uğramaması için çaba harcayarak süreç ilerledikçe politikasını değiştirmiştir. Çok geçmeden çelişkili hale gelen bir prensip doğrultusunda hareket etmeye çalışırken zor durumda kalmış; bir yandan tüm komşularla mümkün olan her yerde iyi ilişkiler sürdürülmeye çalışılmış, diğer yandan demokratik değişim desteklenmiş ve tüm bunlar Batı müdahalesi olmadan gerçekleştirilmek istenmiştir (Fuller, 2014, s. 246).

Arap Baharı sürecinde Mısır örneğine bakılınca şu tespitler yapılabilmektedir: AKP, İhvan'ın Filistin uzantısı olan Hamas'a açık desteğinden ve Gazze politikasından dolayı Mübarek yönetimince hep şüpheye karşılanmış, bu yüzden de ikili ilişkiler 2011'e kadar daha çok ticaret ve yatırım alanlarıyla sınırlı olarak gelişme kaydetmişti (Yeşilyurt, 2020, s. 343). Kamuoyu baskılarının etkisi altında kalarak, kısmen Mübarek aleyhindeki muhalefetin güçlü olduğu anlaşılınca, ama kısmen de Erdoğan ve diğer yetkililerin özellikle ABD yönetimi ve bölge ülkeleriyle yaptıkları telefon görüşmeleri ve diplomasının yardımıyla, Türkiye hızla Mübarek'i eleştirmeye ve iktidarı bırakması için çağrı yapmaya başlamıştır (Gözen, 2011, s. 3). Türkiye, Arap baharı süresince Mısır ve Tunus'ta kazan-kazan politikasının takip etmiştir. Mısır'da

Mübarek yönetimi devrildikten sonra yerine gelen İhvan ile daha da yakınlaşmış; özellikle Suriye ve Filistin konularında ortak bir vizyon ve duruş geliştirmiştir (Yeşilyurt, 2020, s. 348). Her iki iktidar da siyasi İslamcı kimlikleri ve popülist yaklaşımları nedeniyle, Filistin ve Suriye konularında politika oluştururken, muhafazakâr tabanlarının hassasiyetlerini göz önünde bulundurarak meşruiyetlerini pekiştiren politikalar izlemeyi tercih ediyorlar. Bu durum, iki ülke arasındaki dış politika uyumunu kolaylaştırıyordu (Yeşilyurt, 2020, s. 349).

O dönemde, Ortadoğu’da, Mısır ve Türkiye’nin başını çektiği bir eksen ortaya çıkmıştır. “Ankara-Kahire hattında oluşan yeni bölgesel eksen, hem ikili ilişkiler tarihinde istisnai bir vaka olması, hem de bölgesel güç dengelerini kökünden değiştirme potansiyeli nedeniyle oldukça önemlidir” (Yeşilyurt, 2020, s. 349). Mısır’da İhvan iktidarının, 3 Temmuz 2013’te Savunma Bakanı Abdül Fettah el Sisi liderliğinde askerî bir darbeye tasfiye edilmesi ve bunu izleyen dönemde darbe karşıtı protestolara askerî yönetim tarafından orantısız bir şiddetle karşılık verilmesi, Ankara-Kahire ilişkilerinde çalkantılı bir dönemi başlamıştır. Türkiye, Mısır’da muhalifleri destekleyip askerî darbeye karşı çıkmıştır. Askerlerin demokratik süreç müdahalesine en sert tepkiyi Türkiye ortaya koymuş ve bunu kınamıştır (Telci, 2013, s. 176).

Türkiye-Mısır ilişkileri bozulurken Suriye’de de Türk Dış Politikası Arap Baharı süreci ile sarsılmıştır. Suriye’de, ayaklanan halkın demokrasi talebine karşın Esad’ın sert güç kullanması Suriye’yi iç savaşa sürüklemiştir. Arap Baharı aşamasında Türk devlet adamları Esad’a reform yapması yönünde tavsiyede bulunmuşlardır. Dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Ağustos 2011 tarihinde son kez Şam’a giderek Devlet Başkanı Beşar Esad’ı protestolara karşı silahlı güç kullanmaya son verip reform yapmaya ikna etmeye çalışmış; ancak, bu diplomatik çözüm arayışları Esad’ın tutumunu değiştirmeye yetmemiştir (Ekşi, 2018, s. 84). Türkiye iç savaş ile başlayacak göçler neticesinde yaşanacak kaosu ve sınır güvenliğinin tehdit edilmesini önlemeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda Türkiye, Suriye iç savaşına müdahil olarak “Haziran 2011 gibi erken bir tarihte, ilk ciddi muhalefet konferansının Antalya’da yapılmasına izin vererek Esad muhaliflerine zımni destek sinyalleri vermiştir” (Phillips, 2012, s. 6). “İlk Suriyeli mültecilerin Türkiye’ye geçmesiyle birlikte dönemin başbakanı Erdoğan, Hatay ilinde 29 Temmuz’da oluşum halindeki silahlı muhalefet olan Özgür Suriye Ordusu’nun (ÖSO) kurulmasına izin vermiş ve sürgündeki siyasi muhalefetini tek bir Suriye Ulusal Birliği altında koordine etmeye girişmiştir (Phillips, 2012, s. 6). Suriye Ulusal Konseyi de ilk toplantısı, 23 Ağustos günü İstanbul’da yapmıştır (Phillips, 2012, s. 6). Türkiye, Suriyeli muhalif güçlere askerî eğitim ve silah desteği sağlamıştır. “Türkiye, Suriye rejimini silahlı insansız hava araçları, sınırda konuşlandırılmış orta menzilli top bataryaları ve Suriye içindeki ÖSO güçleri yoluyla ağır kayıplara uğratmıştır” (Kadioğlu, 2020, s. 2187). Bu durum, Türk Dış Politikası açısından radikal bir değişim olmuştur. Türkiye’nin Ortadoğu politikası, Suriye özelinde yumuşak güç araçlarından sert güç araçlarına yönelmiştir.

Suriye iç savaşı, Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir. Türkiye’nin Arap Baharında ayaklanan kitlelerin yanında yer alması, Suudi Arabistan’da bölgesel ölçekte İhvan’a yardım olarak yorumlanmıştır. Suudi Arabistan’ın Türkiye ile yüzleşmesi dolaylı seyrederken, İran ve Suudi Arabistan, Yemen ve Bahreyn üzerine kafa kafaya çatışmıştır (Aras, 2014, s. 11). Diğer taraftan, Türkiye’nin Suriye politikası, 2014 yılından itibaren tıkanmaya başlamıştır. Türkiye’nin, Suriye’de yaşadığı sıkıntı Ortadoğu politikasının işlevsizliğini ortaya koymuştur. Suriye’de yaşadığı hegemonik güç kaybı, Suudi Arabistan ve İran tarafından doldurulmaya çalışılmıştır. Suudiler, uzun zamandır Sünni çoğunluğa sahip bir ülkeyi yöneten ve İran tarafından desteklenen azınlık dinine mensup lider Esad’ın görevden alınmasını istemekte idi. Ancak, Suudi destekli isyancı gruplar Esad yanlısı güçler tarafından mağlup edilmiştir. Suriye’deki kaotik ortam ve siyasi boşluk, Irak ve Şam İslam Devleti’nin (İŞİD) ortaya çıkışına katkıda bulunmuştur (Newton, 2017).

Şunu da not etmek gerekir ki, Türkiye, Suudi Arabistan arasında Suriye iç savaşının başlangıcında ortak uyum söz konusu olmuştur. Suudi Arabistan'ın, Suriye üzerinde nüfuz sahibi olmak ve ABD'nin İran'ın Suriye'deki etkisini kırmak istemesi, Suudi Arabistan'ı etkili bir aktör olarak ortaya çıkarmıştır. Suriye, üzerinde yaşanan Türk-Suudi çekişmesi Katar krizi⁴ ile daha belirgin bir hal almıştır. Suudi Arabistan ve diğer devletler Katar'a abluka uygulamışlardır. Bu krizin dolaylı etkisi göz önünde bulundurulduğunda Türkiye ile Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Bahreyn ilişkilerinde sorunlar yaşamıştır. Katar ve Türkiye, Suriye rejimine karşı muhaliflere destek olmuşlardı. Katar krizi, Türk Dış Politikası bağlamında keskin bir dönüşün bir diğer göstergesi olmuştur. Türkiye, Katar'a asker gönderip Ortadoğu'nun kendi iç soruna müdahil olmuştur. Türkiye, Katar krizi ile Ortadoğu'ya daha önce müdahil olmadığı kadar müdahil olmuştur.

Arap Baharı Sonrası Sorunlar

Türkiye, Arap Baharı sonrası dönemde Arap Baharı süresince bozulan ilişkilerini iyileştirme yönünde bir dış politika stratejisi izlemiştir. Suriye iç savaşı devam ederken Türkiye'nin kendi güvenliğine tehdit olarak gördüğü ve PKK'nın uzantısı olarak tanımladığı PYD yapılanması ortaya çıkmıştır. PYD, Suriye'nin topraklarının üçte birini elinde tutmakta ve tuttuğu bu alan ABD ve Rusya tarafından korunmaktadır. Bu durum, Türkiye'yi sıkıntıya sokmaktadır. Türkiye bu sorunun çözümü konusunda ABD ve Rusya ile sorun yaşamaktadır. Irak ile de sorun söz konusudur. Irak ile sorun yaşamasının temel nedeni Irak'tan bağımsız hareket eden KYB'nin PYD ile kurduğu ilişkidir.

Suriye Gerçeği: Düşmanlıktan Belirsizliğe

Türkiye, Arap Baharı süresince Ortadoğu ile ilişkilerinde zorluklarla karşılaşmıştır. 1920'li yıllarda Suriye ve Türkiye sınır sorunları nedeniyle sıkıntılar yaşamış ve bu sorun, ilişkilerin başlangıcını sorunlu hale getirmiştir. Hatay'ın 1938'de Türkiye'ye katılması, sınır sorunlarının 2004'e kadar devam etmesini beraberinde getirmiştir.⁵ Soğuk Savaş döneminde Türkiye ve Suriye, farklı ideolojik kamplarda yer almış ve bu durum ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde, Türkiye ve Suriye arasındaki temel sorunlar su, İsrail ve PKK ile ilgili olmuştur. 2001-2010 yılları arasında Türkiye-Suriye ilişkileri tarihi bir yakınlaşma yaşamıştır. ABD'nin Suriye'ye uyguladığı baskı, Suriye'nin Türkiye ile olan sıkıntılı ilişkilerini düzeltme yönünde bir dış politika stratejisi izlemesine neden olmuştur (Kökçam, 2018, s. 294).

2010 yılında başlayan Arap Baharı dalgası, Türkiye-Suriye ilişkilerindeki olumlu havayı bozmuştur. Arap Baharı, Türkiye ve Suriye ilişkilerinde tamiri zor bir hasara yol açmış, Suriye'deki iç savaşın yarattığı kaos ve Suriye'nin kuzeyinden askerlerini çekmesi nedeniyle Türkiye'nin güney sınırları belirsizliğe teslim olmuştur. İç savaş sonucunda Esad rejimi, belirli bölgelerin kontrolünü tamamen kaybetmiş veya stratejik olarak terk etmiştir (Orhan, 2014, s. 33). Devlet-altı grupların ve etnik azınlıkların kontrolüne geçen Suriye topraklarında, Türkiye yeni aktörler ve sorunlarla karşı karşıya kalmıştır (Altundeğer ve Yılmaz, 2016, s. 292).

Suriye'deki durumun değişkenliği, Türkiye için temel problemlerden biri haline gelmiştir; çünkü Suriye, iç savaş şiddetlenince askerlerini kuzeyden çekmiş ve bu durum, PKK'nın Suriye kolu olan PYD'nin bu bölgelerde yerleşmesine zemin hazırlamıştır.⁶ Türkiye, PYD'nin

⁴ 5 Haziran 2017'de Bahreyn, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri Katar'la diplomatik bağlarını kestikleri yönündeki ani açıklamada bulundu. Suudi yetkililer ülkenin Katar sınırını kapatıp hava ve deniz ablukası uyguladı (Ulrichsen, 2020, s. 1).

⁵ 2004'te Başbakan Erdoğan'ın Aralık 2004'te Şam'a yaptığı tarihi ziyaret sırasında her iki tarafın da aralarında artık bir sınır sorunu olmadığını kabul etmeleriyle birlikte *de facto* bir çözüme doğru yönelmiştir (Fuller, 2008, s.177).

⁶ Suriye'deki Kürt grup ve partileri arasında bilhassa PYD'nin askerî güce ve savunmaya öncelik vermesi de onun aktörleşmesinde etkili olmuştur. Bilindiği gibi, Suriyeli Kürt grupları arasındaki ilk askerî teşkilatlanmaya PYD

varlığını ulusal güvenliğine stratejik bir tehdit olarak görmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin Irak ve Suriye'nin egemen devlet olma konumlarını görmezden gelerek, Irak'ın 30 km kadar iç kesimlerine askeri konuşlanmada bulunduğu iddia edilmiştir (İsmail, 2023). Aynı şekilde, ulusal bütünlüğüne tehdit olarak gördüğü PYD'nin bulunduğu Kuzey Suriye'ye askerî harekât düzenlemiştir. Ocak 2018'de, Türk Silahlı Kuvvetleri Suriye'deki ikinci askerî harekâtı olan Zeytin Dalı Harekâtı'nı kuzeybatıdaki Afrin bölgesini YPG'den temizlemek amacıyla gerçekleştirmiştir (Köstem, 2020, s. 8). Bu durum, Türk Dış Politikasının statükocu kalıpların dışına çıkarak realist bir dönüşüm geçirdiğini göstermektedir.

Suriye devletinin geleceği hala belirsizliğini korumaktadır. Suriye toprakları şu anda üçe bölünmüş durumdadır. Irak ve Türkiye sınırları büyük ölçüde PYD'nin kontrolü altındadır. İdlib vilayeti, Sünni muhalifler ve radikal cihatçıların elindedir. Suriye hükümeti ise Şam, Lazkiye, Hama, Humus ve Halep vilayetlerinde büyük oranda kontrolü elinde tutmaktadır. Buna karşın, Türkiye'nin asker konuşlandığı Afrin ve diğer bölgeler de bulunmaktadır.⁷ Bu parçalanmış ve çatışma ortamına hazır alan, Türkiye için sürekli bir tehdit oluşturmaktadır.

Suriye-Türkiye ilişkilerinin normalleşmesi için Suriye iki temel şart öne sürmektedir. İlk olarak, Türkiye'nin askerî harekât düzenlediği Suriye topraklarından hiçbir gerekçe öne sürmeden çekilmesini talep etmektedir. İkinci olarak ise, Türkiye'nin Suriyeli muhaliflere verdiği desteği kesmesini istemektedir. Buna karşılık, Türkiye ise PYD'nin kendi ulusal güvenliği için bir tehdit oluşturduğunu ve Türkiye'nin bulunduğu bölgelerde teröristlerle mücadele ettiğini savunmaktadır. Türkiye-Suriye ilişkileri, konjonktürel gelişmeler ve Ortadoğu'nun iç dinamiklerine bağlı olarak şekillenecektir.

Büyük Güçlerle Sorunlar: Türk-Rus-Amerikan İlişkileri

Suriye krizi, bölgesel aktörlerin yanı sıra büyük güçlerin de büyük oranda müdahil olduğu bir iç savaş olarak devam etmektedir. Fransa, İran, İsrail, Ürdün, Katar, Rusya, Suudi Arabistan, Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri, Birleşik Krallık ve ABD gibi ülkeler bu krize müdahil olmuştur. Ayrıca, Koalisyon katılan düzinelerce diğer koalisyon üyesi de bulunmaktadır (Byman, 2018, s. 10). ABD ve Rusya, Ortadoğu'daki çıkarlarını korumak amacıyla Suriye iç savaşında yer almıştır. Bugün, ABD ve Rus askeri kuvvetlerinin hâkimiyet kurduğu alanlar söz konusudur. ABD, Suriye iç savaşı sırasında ortaya çıkan IŞİD ile mücadele amacıyla savaşa katılmış ve bu mücadeleyi sahada vekil güçlerle beraber sürdürmektedir. ABD ve Rusya'nın, Türkiye'nin ulusal güvenliğine tehdit oluşturan PYD ile iş birliği yapması da dikkat çekici bir husustur. Rusya ise, Esad'ın 2015'te yardım talep etmesi üzerine savaşa dahil olmuştur. Bu yardımla Esad, savaştan zarar gören ülke topraklarının kontrolünü 2015'te kabaca üçte bir oranından çoğunluk payına yükseltmiştir (Newton, 2017).

Rusya'nın geçmişte Batı'dan esinlenen müdahalelere yönelik eleştirileri, Suriye'ye yönelik politikasını açıklamaktadır (Allison, 2013, s. 796).⁸ Rusya, Suriye'deki tarihsel askeri varlığını ve Ortadoğu'daki çıkarlarını korumak için savaşa dahil olmuştur. Türk-Rus-Amerikan ilişkileri, PYD konusunda birçok açmazı içermektedir. Suriye'de, ABD ve Rus askerlerinin

götürmüştü. Nitekim PYD'ye bağlı olarak 12 Mart 2004 tarihinde "Halk Savunma Birlikleri" (YPG) oluşturulmuştu (İşyar, 2017, s. 45).

⁷ Türkiye 2016'da Fırat Kalkanı ile Fırat'ın batısında Cerablus, Çobanbey (El Rai) ve El Bab üçgenini kontrol altına almış; ama, Menbic, YPG'nin kontrolünde kalmıştı. Ankara, Amerikan yönetimiyle pazarlıklarda YPG'nin Menbic'ten uzaklaştırılması sözünü almıştı. YPG ise güvenliği Menbic Askeri Konseyi'ne bırakıp kentten çekildiğini açıklamıştı. Ankara bunun bir maskeleyimden ibaret olduğunu belirtmiştir. Diğer tarafta Rusya'nın desteğiyle Suriye ordusu, El Bab'ın altından geliştirdiği karşı hamleyle Fırat Kalkanı'nın güneye sarkmasını önlerken Menbic'in kırsal bölgelerine konuşlanmıştır (Taştekin, 2022).

⁸ Dışarıdan teşvik edilen rejim değişikliğinin gayri meşruluğuna dair bir anlatı görülmektedir. Bu, devletlerin Batılı başkentlerde oluşturulan siyasi meşruiyet standartlarına tabi tutulabileceği fikrini reddeden, bölgesel egemenlik ilkesine odaklanan bir anlatıdır (Allison, 2013, s. 796).

bulduğu alanlarda PYD hüküm sürmektedir. PYD'nin "Kuzey ve Doğu Suriye Özerk Yönetimi" olarak adlandırdığı bölge, Fırat Nehri, Türkiye-Suriye sınırı ve Suriye'nin Irak ile doğu sınırı arasındaki üçgeni kapsamaktadır (Hale, 2019, s. 30). ABD-PYD ve Rusya-PYD ilişkisi, Türkiye'nin Ortadoğu politikasını olumsuz etkilemektedir. Bilgehan Alagöz, Türk-Amerikan ilişkilerindeki sorunu şöyle açıklamaktadır: "Maalesef, ABD'nin YPG ile olan ilişkisi, Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerde bir engel oluşturuyor. Bir NATO müttefiki, diğer müttefiklerinin ulusal kaygılarına aykırı hareket etmemelidir. Türkiye'nin, ABD'nin Suriye politikasını ulusal güvenlik kaygısı olarak algılamasının temel nedeni budur" (Radio France International, 2024).

Türkiye, ABD'yi Kuzey Suriye'deki Kürt savaşçılara daha fazla silah sağlamakla suçlamakta ve Washington'un, Ankara'nın terörist grup olarak gördüğü gruba uçaklar dolusu silah teslim etmesini eleştirmektedir (Butler ve Dolan, 2016). Türkiye, ABD liderliğindeki IŞİD'e karşı koalisyonun bir parçası olmakla birlikte, Suriyeli Kürt YPG'yi ve onun siyasi kanadı PYD'yi, kendi topraklarında kırk yılı aşkın süredir isyan yürüten terör örgütünün bir uzantısı olarak görmektedir (Butler ve Dolan, 2016). ABD ise PYD'nin kontrolünde yarı özerk bir bölge kurmayı planlamaktadır. Bu plan, Suriye'nin bölünmesi anlamına gelmektedir. Türkiye ile ABD arasında PYD konusunda yaşanan temel sorunlardan biri, PYD'nin Türkiye sınırlarından uzaklaştırılmamasıdır. 2019 yazında Türk hükümeti, Türkiye'nin güney sınırı boyunca Fırat'tan Irak sınırına kadar uzanan yaklaşık 30 kilometre derinliğinde bir "güvenli bölge" oluşturulması için baskı yapmıştır (Hale, 2019, s. 33).

Ekim 2019'da ABD Başkanı Trump'ın Türk Cumhurbaşkanı Erdoğan ile yaptığı görüşmenin ardından ABD Özel Kuvvetlerine geri çekilme emri verilmiş ve Türk ordusu, kuzeydoğu Suriye'de, Suriye Demokratik Güçleri (SDG) kontrolündeki bazı bölgelere askerî harekât düzenlemiştir (Zanotti ve Thomas, 2019, s. 3-4). Türkiye kara harekâtına başlamadan önceki aylarda ABD-Türkiye ortak kara devriyeleri sınır bölgesini izlemiş ve bazı YPG tahkimatları kaldırılmıştı. Ancak, Türk yöneticiler, ABD'yi YPG'nin sınır bölgesinden çıkarılmasını sağlamak için yeterli çabayı göstermediği için defalarca eleştirmiştir (Zanotti ve Thomas, 2019, ss. 3-4). Türkiye'nin Barış Pınarı Harekâtı (BPH) olarak adlandırdığı operasyonun amaçları şu şekilde özetlenmiştir (Zanotti ve Thomas, 2019, s. 4): Teröristleri (hem YPG hem de IŞİD) hedef almak ve Türkiye'deki yaklaşık 3,6 milyon Suriyelinin bir kısmının olası geri dönüşü için bir "güvenli bölge" oluşturmak.

Erdoğan, uluslararası çekişmelerden, Körfez monarşilerinden ve iç baskılardan gelen tüm farklı ihtiyaçları karşılama isteği doğrultusunda, Moskova'nın Türkiye-Rusya-Suriye zirvelerine İran'ın da gözlemci olarak katılması yönündeki teklifini kabul etmiştir (De Ponte, 2023, s. 15). Astana Zirveleri, Türkiye'nin mültecilerin geri dönüş sürecini teyit etmek amacıyla Türkiye sınırları etrafında 30 km genişliğinde bir tampon bölge inşa etme planı ile Esad'ın Kürt güçleriyle ilişkileri koparmasının imkânsızlığı arasında bir denge bulmayı amaçlamıştır (De Ponte, 2023, s. 15).

Türkiye, Suriye bağlamında Rusya ile de sorun yaşamaktadır çünkü Rusya da ABD gibi PYD'nin bulunduğu bölgeleri korumaktadır. 2019'da Türkiye ve Rusya, Türkiye'nin BPH sırasında işgal ettiği alanlar üzerindeki kontrolünü güçlendiren ve YPG güçlerinin 30 km derinlikteki bölgelerden daha fazla çekilmesini öngören bir mutabakat zaptı üzerinde anlaşmaya varmışlardır. Türkiye ile Rusya'nın üzerinde anlaştığı mutabakat zaptı şu şartları içermektedir: Fırat Nehri'nin doğusunda kalan Türkiye-Suriye sınır bölgelerinde; Rusya, sınırın 10 km derinine uzanan bölgeyi denetleyecek, Türkiye-Rusya ortak devriyeleri ile bu bölgeler üzerinde Rus ve Suriye hükümetlerinin kontrolü sağlanacaktır (Zanotti ve Thomas, 2019, s. 5). ABD ve Rusya arasında Suriye'nin hâkimiyet bölgelerine ayrıldığı ve Suriye'nin paylaşımı ve kontrolüne dair bir çatışmazlık anlaşmasının olduğunu belirtmek gerekir. Washington ile Moskova arasında, Rusların Fırat'ın batısında kalmaları ve Amerikalıların Menbiç ve

Rakka'nın ötesinde kalmalarını içeren bir çatışmazlık anlaşması imzalanmıştır (BBC News, 2016).

Suriye iç savaşı, Türk-Rus ilişkilerinin iç içe geçmesine neden olmuştur. 2015'ten bu yana Türkiye'nin Suriye politikası, İran'la birlikte Suriye'de baskın dış aktör olan Rusya ile olan ilişkilerini derinden etkilemiştir (Hale, 2019, s. 30). Dolayısıyla, Kürt güçlerinin genişlemesine karşı koymak ve bölgesel nüfuzunu artırmak şeklindeki çifte amacı takip eden Türkiye, Suriye savaşının başlangıcından bu yana iki kamp arasında gidip gelmiştir: bir tarafta Esad rejimini destekleyen İran ve Rusya, diğer tarafta ABD ve Avrupalılar. Diğer yanda hükümet karşıtı güçlere daha yakın olan devletler ve Sünni Körfez Arap devletleri bulunmaktadır (De Ponte, 2023, s. 15).

Çatışan Çıkarlar: Türkiye-İran

Arap Baharı, Türkiye ve İran'ın bölgesel rekabete girmesine neden olmuştur. İran, Şii nüfusun olduğu ülkelerde hegemonya kurmak istemiştir. Bu ülkeler arasında Irak, Suriye, Bahreyn ve Lübnan bulunmaktadır. İran, bu dört ülkeyi kendi nüfuzunu yayabileceği alanlar olarak görmektedir. Türkiye-İran ilişkileri; Irak ve Suriye'nin bütünlüğü, Kürtler, terörizm ve ekonomi gibi anahtar konular üzerinden şekillenmektedir. Arap Baharı, Irak ve Suriye'deki durumu daha da kaotik bir hale getirmiştir. İran'ın nüfuzu altına giren Irak ve Suriye, Türkiye'nin Ortadoğu'ya açılan kapılarıdır. Türkiye ve İran hem güç alanlarını korumak hem de ülkelerinin güvenliğini sağlamak için kendi aralarında çatışma ve iş birliği sorunsalını yaşamaktadır. Çatışma yaşadıkları alanlar Suriye ve Irak iken, iş birliği alanı her iki devlet için Kürt sorunudur. Arap Baharının Suriye'de iç savaşa dönüşmesi ve Irak'ta zaten var olan kaosun yanı sıra her iki ülkede de artan İran nüfuzu, Türkiye'yi bölgede yeni politikalar izlemeye zorlamıştır. Bölgesel düzeyde, İran, Esad'ın ve onun Şii İslam'a uyumlu ağırlıklı Alevi devlet yapısının en kararlı destekçisi olmuştur. Türkiye'nin Suriye politikasının ise bölgedeki İran nüfuzunu zayıflatmayı ve Arap dünyasına karadan kapısını açık tutmayı hedeflediği belirtilmiştir (Doğan, 2022, s. 163). Irak'taki Şii hükümet üzerindeki İran nüfuzuna karşı, Türkiye Sünni Arap ve Kürtlerle bağlarını güçlendirerek sahayı tamamen İran'a bırakmak istememektedir (Doğan, 2022, s. 163). Suriye, İran'ın sınırları ötesine ideolojisini aktarma ve bu ülkelerdeki Şii topluluklarla bağını devam ettirme açısından hayati önem taşımaktadır. Suriye iç savaşı, Türkiye-İran ilişkilerini yakın geçmişte pek görülmemiş derecede zor bir sürece sokmuştur. 2011 yılında Suriye'de iç savaşın başlaması, Türkiye-İran ilişkilerinde gerilime neden olmuştur. Türkiye, Suriye'de Esad karşıtı bir pozisyon alırken, İran bölgesel politikalarını bu ülkedeki statükonun korunması üzerine inşa etmiştir (Afacan, 2018, ss. 4-5). İran, PYD-YPG yapısını terör örgütü olarak görmediği gibi, Türkiye'nin bunlardan uğradığı zararı, Türkiye'nin Suriye'de neden olduğunu iddia ettiği istikrarsızlaştırıcı role bağlamaktadır (Afacan, 2018, s. 10).

Suriye krizi bağlamında Irak da ön plana çıkmaktadır. Irak'taki Şii nüfus varlığı, İran için önemli bir husustur. Irak, İran-Suriye-Lübnan eksenini oluşturmaktadır ve bu ülkelerdeki Şii nüfus, ittifakın ana hattını oluşturmaktadır. Kısa bir süre için olsa da Türkiye'nin de yer aldığı, Lübnan, Irak, İran ve Suriye'nin içinde yer aldığı Şii ittifakın etkisini dengelemeye yönelik bir karşı blok oluşmuştur (Özşahin, 2019, s. 21). Irak'ın bütünlüğü hem Türkiye hem de İran için önemlidir. Türkiye ile İran, son dönemde Katar krizi ve Irak Bölgesel Kürt Yönetimi'nin 25 Eylül 2017 tarihli bağımsızlık referandumu karşısında ortak tavır sergilemiştir. Irak Bölgesel Kürt Yönetimi'nin referandum kararı sonrası Türkiye, Irak'ta İran'a karşı bir alan kaybı yaşamıştır. Haşdi Şabi'nin Irak'taki rolü konusundaki eleştirilerini azaltan Türkiye, İran'ın sık sık tekrarladığı ve İran-İrak-Lübnan Hizbullah'ı ile Suriye'den oluşan "Direniş Hattı" konusunda İran'ı daha az tedirgin etmeye başlamıştır (Afacan, 2018, s. 6). Suriye ise jeopolitik önemi ve Sünni nüfusu nedeniyle önemli bir konumda yer almaktadır. Irak ve Suriye'nin geleceği belirsizliğini korumaktadır. Türkiye ve İran, bütüncül bir Suriye ve Irak'ın varlığı

konusunda hemfikirdir. Ancak, diğer konularda, özellikle hâkimiyet ve nüfuz kurma konusunda rekabet söz konusudur.

SONUÇ

Bu çalışma, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinde yaşanan değişim ve dönüşümü ele almaktadır. Türkiye'nin Ortadoğu politikası, tarihsel olarak Batı ile kurduğu ittifak ilişkileri doğrultusunda şekillenmiştir. Bu bağlamda Türkiye, hem kendi çıkarlarını hem de Batılı müttefiklerinin çıkarlarını korumayı amaçlamıştır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde, Türkiye'nin Ortadoğu politikasında güvenlik faktörü ön plana çıkmıştır. Irak'ın Kuveyt'i işgali ve sonrasında yaşanan gelişmeler, bölgede yeni güvenlik sorunlarını beraberinde getirmiştir. Özellikle PKK'nın artan faaliyetleri, Türkiye'yi bölge ülkeleriyle güvenlik anlaşmaları yapmaya yöneltmiştir.

11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında, Türkiye'nin Ortadoğu politikasında önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönemde Türkiye, bölgeye yönelik çok boyutlu ve çok yönlü bir politika izlemeye başlamıştır. Güvenlik konularının yanı sıra ekonomi, kültür, sanat ve eğitim alanlarında da iş birliği anlaşmaları yapılmıştır. Türkiye'nin amacı, Ortadoğu'da etki alanını genişletmek ve bölgede dengeleyici bir rol oynamak olmuştur.

Arap Baharı süreci, Türkiye'nin Ortadoğu politikasında yeni zorluklara yol açmıştır. Özellikle Suriye iç savaşına yoğun müdahalesi, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerinde gerginliklere neden olmuştur. Bu süreçte Türkiye, bölgeden belirli ölçüde dışlanmış ve güney sınırlarında yeni güvenlik sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır.

Günümüzde Türkiye, Ortadoğu politikasını yeniden şekillendirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda, ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve PKK/PYD ile mücadele ön plana çıkmaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin Irak ve Suriye'ye yönelik bütüncül bir politika izleme çabası devam etmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin Ortadoğu politikası, değişen bölgesel ve küresel dinamikler çerçevesinde sürekli bir evrim geçirmektedir. Gelecekte de Türkiye'nin, bölgedeki çıkarlarını korurken aynı zamanda bölgesel istikrara katkı sağlama çabası içinde olacağı öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- Afacan, S. (2018). Türkiye–İran İlişkilerini Yeniden Düşünmek. *İlke Politika Notu*, (2), 1-11.
- Allison, R. (2013). Russia and Syria: explaining alignment with a regime in crisis. *International Affairs*, 89(4), 795-823.
- Altundeger, N. ve Yılmaz, M. E. (2016). İç Savaştan Bölgesel İstikrarsızlığa: Suriye Krizinin Türkiye'ye Faturası. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 289-301.
- Aras, B. (2014). Arap Baharı Sonrası Jeopolitik, İŞİD ve Türkiye. *Ortadoğu Analiz*, 6(65), 10-13.
- Aydın, M. (2004). *Turkish Foreign Policy: Framework and Analysis*. Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- BBC News. (2016). Syrian conflict: US and Russia agree peace moves (2016 Kasım 10). *BBC News*. <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-37324872>
- Bilensoy, İ. (2018). Comparing Anti-Terrorism Policies of Bush and Obama Administrations. *Lectio Socialis*, 2(1), 50-73.
- Bloomberg HT. (2011). Erdoğan: Laikliğin Din Karşıtlığı Olmadığını Anlattım. *Bloomberg HT*. <https://www.bloomberght.com/haberler/haber/974065-erdogan-laikligin-din-karsitligi-olmadigini-anlattim>
- Butler, D. ve Dolan, D. (2016). Turkey's Erdogan says U.S. sent weapons to Kurdish fighters in Syria. *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/idUSKCN11T0G4/>
- Byman, D. (2018). Approximating War. *The National Interest*, (157), 10-19.

- De Ponte, S. (2023). *Turkish Centrality in The Mediterranean Historical Debates, Regional Influence Geopolitical Implications*. CeSPI.
- Demiryol, T. ve Pekşen, H. D. (2018). Enerji ve Güvenlik Ekseninde Türkiye-Irak İlişkileri (1990-2018). *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 5(2), 127-158.
- Doğan, B. (2022). Türkiye ve İran'ın Arap Baharı Dönemi Dış Politikası ve Arap Basınına Yansımaları, 2011-2015. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 9(1).
- Durmaz, F. ve Gül, M. (2022). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (1991-2011): Güvenlik Merkezli Yaklaşımdan İşbirliğine. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (43), 395-428.
- Erhan, Ç. ve Kürkcüoğlu Ö. (2001). Ortadoğu'yla İlişkiler. İçinde Oran B. (Edt.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar, Cilt II*, (ss. 551- 581). İletişim Yayınları.
- Eskioğlu, R. (2019). Arap Baharına Kadar Türkiye-Suriye İlişkileri. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 70-80.
- Fuller, G. E. (2008). *Yeni Türkiye Cumhuriyeti: Müslüman Dünyada Kilit Bir Aktör Olarak Türkiye*. Timaş Yayınları.
- Gözen, R. (2011). Türkiye ve Arap Baharı: Değişimi Açıklamak ve Anlamak. *Adam Akademi*, 2, 1-25.
- Gürbüz, C. (2024). 1 Mart Tezkeresinin Ortadoğu ve ABD İlişkilerine Yansıması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(89), 131-143.
- Hale, W. (2009). Turkey and the Middle East in the New Era. *Insight Turkey*, 11(3), 143-159.
- Hale, W. (2019). Turkey, the US, Russia, and the Syrian Civil War. *Insight Turkey*, 21(4), 25-40.
- İsmail, A. (2023). Insight: Turkey's push into Iraq risks deeper conflict. *Reuters*. <https://www.reuters.com/world/middle-east/turkeys-push-into-iraq-risks-deeper-conflict-2023-01-31/>
- İşyar, Ö. G. (2017). Suriye İç Savaşı'nda PYD'nin Aktörleşmesinin Başlıca Nedenleri. *Bilge Strateji*, 9(16), 33-67.
- Kadioğlu, İ. A. (2020). Suriye İç Savaşı ve Türkiye: Çatışma, Güvenlik ve Sığınma. *OPUS International Journal of Society Researches*, 16(29), 2179-2213.
- Konuralp, E. (2013). *Ecevit ve Milliyetçilik*. Togan Yayıncılık.
- Köstem, S. (2021). Russian-Turkish Cooperation in Syria: Geopolitical Alignment with Limits. *Cambridge Review of International Affairs*, 34(6), 795-817.
- Kökçam, S. (2018). Ak Parti dönemi Türkiye-Suriye ilişkileri. *Kesit Akademi Dergisi*, (15), 291-309.
- Kurubaş, E. (2014). Arap Baharında Türk Dış Politikası ve Türkiye'nin Orta Doğu'daki Konumuna Etkisi. *Uluslararası*, (1), 464-479.
- Kutlay, M. (2011). Economy as the 'practical hand' of 'new Turkish foreign policy': a political economy explanation. *Insight Turkey*, 13(1), 67-88.
- Newton, C. (2017). Saudi-Iran proxy wars: In pursuit of regional hegemony. *Al Jazeera*. <https://www.aljazeera.com/news/2017/11/14/saudi-iran-proxy-wars-in-pursuit-of-regional-hegemony> h
- Noi, A. Ü. (2012). The Arab Spring, Its Effects On The Kurds, And The Approaches Of Turkey, Iran, Syria, And Iraq On The Kurdish Issue. *Middle East Review of International Affairs*, 16(2), 15-29.
- Orhan, M. (2014). Transborder Violence: the PKK in Turkey, Syria and Iraq. *Dynamics of Asymmetric Conflict*, 7(1), 30-48.
- Ortay, H. (2022). Türkiye'de Refahiyol Hükümetinin Dış Politikası. *Strategic Public Management Journal*, 8(15), 72-83.
- Önal, T. ve Özdağ, A. (2016). Körfez Savaşı ve Türk Dış Politikasına Etkileri, *Electronic Turkish Studies*, 11(16), 53-70.
- Örnek, C. (2022). *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı: Antikomünizm ve Amerikan Etkisi*. Yordam Kitap.
- Özgür, B. (2020). Türk Siyasal Hayatında Ortadoğu: Dış Politika, Kimlik ve Temsil. *Akademik Hassasiyetler*, 7(13), 47-77.
- Özkan, F. (2022). Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikasının Kimliği: İdeolojinin Sonu mu? *Gazi Akademik Bakış*, 16(31), 235-256.

- Özşahin, M. C. (2019). Arap Baharı Sonrası Ortadoğu'da Çatışmanın Dinamikleri. İçinde Özşahin ve Battır (der), *Arap Baharı sonrası Ortadoğu: Bölgesel dönüşüm ve reaksiyonlar* (ss.17-28). Hiperyayın.
- Phillips, C. (2012). *Into the quagmire: Turkey's frustrated Syria policy* (Vol. 9, No. 6). Chatham House. https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/Middle%20East/1212bp_phillips.pdf
- Radio France International. (2024). As Turkey bombards Kurdish forces in Syria, is the US preparing to pull out? *Radio France International*. <https://www.rfi.fr/en/podcasts/international-report/20240210-as-turkey-bombards-kurdish-forces-in-syria-is-the-us-preparing-to-pull-out>
- Rossiter, A. ve Cannon, B. J. (2019). Reexamining the “Base”. *Insight Turkey*, 21(1), 167-188.
- Sander, O. (2006). Türkiye'nin Batı Bağlantısı I ABD ve Türkiye. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 34(01).
- Shakor, R. (2020). Ethnicity-Based Political Instability in Iraq After 2003. *Lectio Socialis*, 4(2), 113-124.
- Sinkaya, B. (2011). Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi. *Adam Academy Journal of Social Sciences*, 1(1), 79-100.
- Stewart, D. J. (2005). The greater Middle East and Reform in the Bush Administration's İdeological İmagination. *Geographical Review*, 95(3), 400-424.
- Şahin, M. (2010). Türkiye'nin Orta Doğu Politikası: Süreklilik ve Değişim. *Akademik Orta Doğu*, 4(2), 9-21.
- Taştekin F. (2022). Türkiye Suriye'de yeni operasyonla ne hedefliyor, Türk ordusunu 'güvenli bölgede' ne bekliyor? *BBC News*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-61575173>,
- Telci, İ. N. (2013). Mısır 2013. *Middle East Yearbook/Ortadoğu Yıllığı*. Sakarya University Institute of Social Sciences.
- Ulrichsen, K. C. (2020). *Qatar and the Gulf Crisis*. Oxford University Press.
- Uzer, U. (2011). Türkiye-İsrail ilişkilerinde bunalım. *Ortadoğu etütleri*, 2(2), 137-168.
- Uysal, G. (2020). Türkiye'nin AKP Dönemi Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da İzlediği Alt-empyralist Dış Politika. *Praksis*, (51), 141-158.
- Yeşilbursa, B. K. (1999). Soğuk Savaş Dönemi Türk Dış Politikası (1945-1991). *Ata Dergisi*, 8, 31-37.
- Yeşilyurt, N. (2020). 2011 Sonrasında Türkiye-Mısır İlişkilerinde Yaşanan Ani Yükseliş ve Sert Düşüşü Anlamak. *Siyasal: Journal of Political Sciences*, 29(2), 337-365.
- Yetim, M. ve Kalaycı, R. (2011). Türkiye İnan İlişkileri: “Sıfır Sorun Mu”, Nükleer Sorun Mu? *Akademik Orta Doğu*, 5(2), 86-108.
- Zanotti, J. ve Thomas, C. (2019). Turkey: Background, US Relations, and Sanctions in Brief. *Congressional Research Service*.

